

athen

intro *hanna lassen*

vejen til athen **5**

kontrasterne *pernille borch petersen*

byens mange ansigter **19**

hovedstaden *mogens pelt*

grækenlands livsnerve **43**

agora *bodil due*

athenernes mødested **65**

stilhed *tore tvarnø lind*

byens kirker **87**

krisen *morten brink iwersen*

en græsk tragedie **107**

hverdagen *peter thielst*

folkelige kvarterer på tværs af byen **123**

middelalderen *karsten fledelius*

byzantinernes, frankernes og osmannernes by **143**

akropolis *rune frederiksen*

en vandring til verdens centrum **163**

marat(h)on *leif erik vaag*

et sted og et løb **187**

afveje *hanna lassen*

det oversete athen **209**

åndehullet *john lund*

athens første kirkegård **231**

rejseliv *ivar gjørup*

byen uden ende **249**

athen

athen
vide verden

© Forfatterne og

Aarhus Universitetsforlag 2012

Omslag og tilrettelægning, Trefold

Bogen er sat med Swift

Ebogsproduktion: Narayana Press

ISBN 978 87 7124 153 2

Aarhus Universitetsforlag

www.unipress.dk

Aarhus

Langelandsgade 177

8200 Aarhus N

København

Tuborgvej 164

2400 København NV

athen

hanna lassen

I næsten 45 år har jeg fulgt grækerne fra snærende diktatur til medrivende frihedsrus og gryende håb om social retfærdighed og velfærd – og videre til i dag med bundløs gæld og fortærende uvished om fremtiden. Jeg mødte, da jeg første gang kom hertil i 1967, et stolt, gæstfrit, nøjsomt, tålmodigt folkefærd og har fulgt dets stræben efter social tryghed, bedre uddannelsesmuligheder, politisk frihed og mangfoldighed. Jeg lærte at holde af Athen og – fra første øjeblik og derefter da jeg bosatte mig fast i byen i 1974 – at undgå de mest larmende og kaotiske steder for kun at opdage, når jeg tilfældigt kom forbi de samme steder år senere, at store forbedringer var blevet foretaget i mellemtiden. Gader ensrettet eller lavet om til gågader. Træer og buske plantet. Restaurerede huse, der engang stod som ruiner. Det har været en gennemgribende proces at gå fra sin danskhed til så megen græskhed som overhovedet muligt, men altid har jeg på en eller anden måde følt mig hjemme, og hver gang jeg er drejet om et hjørne og har set Akropolis for enden af en gade eller fra toppen af vores terrasse, når jeg hænger vasketøj op, eller de blå bjerge der omkranser byen, har jeg følt mig privilegeret.

intro

vejen til athen

Jeg skulle ikke være i Athen længere end et år. Det havde jeg sparet sammen til, og det skulle være nok til at få greb om det græske sprogs korrekte udtale, mentaliteten, skik og brug ... mente jeg. En bifagseksamen i nygræsk var målet. Derefter hjem til fædrelandet og vælge hovedfag. Og jeg skulle i hvert fald ikke for tæt på de græske mænd. Erfaringer fra rejser i Italien havde sat mig i selvforsvarsposition. I øvrigt kom jeg til landet i selskab med min danske kæreste, som efter kort tid skulle videre østpå.

Vi havde blaffet ned gennem Europa. Det var i efteråret 1967. Fra Bari i Syditalien tog vi båden til Grækenland. Dæksplads naturligvis, med gitter mellem 3. og 2. klasse og mellem 2. og 1. klasse. Siden hen er gitteret forsvundet, og dækspladspassagerer har nu både brusere, rene toiletter og bar til deres rådighed. Turistbranchen fandt hurtigt ud af, at dagens rygsækturister er morgendagens professorer og bankdirektører, som der engang stod i et arrigt læserbrev i et stort athenskt dagblad.

Ved synet af Epirus' bjerge i det fjerne blev jeg nærmest andægtig. Det var september, og det var varmt, men de høje blå bjerge med de gølge bjergrygge og de svimlende kløfter gjorde et kæmpe indtryk på mig. Vi ankom med båden til Igoumenítsa. I Grækenland havde juntaen hersket siden foråret samme år, og Nordens turister boykottede landet. Godt nok var jeg usikker ved situationen – var det nu også det rigtige at rejse hertil? Burde man ikke holde sig væk? Men jeg skulle studere, og jeg var jo ikke turist, og juntaen var kommet i vejen for mine planer ... og nu skulle det være. Desuden havde jeg arbejdet et helt år for at få råd til rejsen, og jeg skulle kun være der i ét år ... troede jeg.

Hvorfor nu studere nygræsk? Venner i Danmark spurgte mig, hvad jeg dog skulle bruge det til. Har de overhovedet nogen litteratur? spurgte de. Leo Hjortsø, som jeg havde i oldgræsk i gymnasiet, var godt inde i det moderne Grækenland og havde skaffet mig og interesserede klassekammerater mulighed for at lære nygræsk en time efter skoletid om fredagen. Jeg blev dybt fascineret af sproget. Og jeg blev dybt fascineret af Iríni Pappás, der spillede Elektra i Michális Karkoyiánnis' film af samme navn. Den så jeg i København. Det skulle vi, sagde Hjortsø. En græsk tragedie i moderne regi, indspillet på stedet. Det er et led i undervisningen, sagde han. Jeg havde også set et fotografi, der fængslede mig, et billede fra en græsk ø ved navn Mykonos. Huse i blå og grønne farver med søjler i træ bygget helt ud i vandet. Mine yndlingsfarver. Jeg har endnu ikke været på Mykonos!

Vi skulle bo i Athen nogle dage. Derefter skulle jeg flytte til en græsk familie. Det var ordnet fra Danmark, for min danske kærestes far og den græske familiefar havde siddet i koncentrationslejr sammen under krigen. De var begge ingeniører og var sat til at tegne broer for tyskerne. Danskeren fik en Røde Kors-pakke med mad om ugen, og den delte han med sin græske kollega. Det glemte den græske mand aldrig, og hvert år udvekslede man julekort og påskebreve. Det hele kom så også mig til gode.

Sådan kom jeg til Póndou-gaden i Athen. Og dér sad så den græske mand, jeg absolut ikke skulle i nærheden af. Ven af sønnen i huset. Alle barrikader faldt. Han var sød, han var anderledes, han spillede guitar, han talte flydende engelsk, så jeg kunne få alle mine spørgsmål besvaret, for mit græske slog kolbøtter, når det skulle ud af munden. To års græskstudier ved Københavns Universitet havde nok givet mig et fundament, men tale havde jeg svært ved.

Jeg indskrev mig på universitetet. Et kursus i græsk for udenlandske studerende. Der var mange udenlandske studerende, især fra afrikanske og arabiske lande. Vi fik jævnligt kontrolbesøg af en juntamand, der

skulle sikre, at det var kancellisproget *katharévousa*, vi lærte, og ikke *dimotikí*. *Dimotikí*, talesproget, det kunne vi lære på gaden, sagde han. Så universitetsprofessoren underviste os så i *katharévousa* ... indtil kontrollen var ude af døren, så slog han over i *dimotikí*. Der var ingen dansk-græske ordbøger dengang. Man skulle via et andet sprog, når man skulle finde et ord på græsk. Sproget er sit eget, har kun ligheder med oldgræsk, og enkelte låneord fra andre europæiske sprog. Jeg skulle have styr på alle dagligdagens ord for at klare mig, for der var næsten ingen, der kunne engelsk. Kasus-kaos, genitiver, flytning af trykket i genitiv eller pluralis, femininum-ord med maskulinum-endelse, uregelmæssige verber. Og så alle de diminutiv-endelser, man kan sætte på næsten alle ord, og give samtalen en blød vending. Det var noget helt nyt.

Hjemme hos den græske familie boede jeg i samme værelse som datteren. Alle var søde og omsorgsfulde, men alt var så anderledes. Jeg fik ingen nøgle til hjemmet og skulle være hjemme halv ti hver aften. Jeg blev nærmest kvalt i den intensive græske omfavnende gæstfrihed, hvor man skal sidde igennem alle høflighedsfraser, selv om man egentlig helst bare vil i seng eller drikke en kop te og tale hyggeligt om dagens begivenheder, og om hvordan man skulle gribe diverse besværligheder an. I stedet fik man en velment syndflod af færdigfabrikerede faste sætninger, som oversat går på: Skidt-med-det, Det-går-over, Det-er-bare-engang-styrtregn, Det-holder-op, Hvad-skal-vi-gøre-ved-det – og så videre til næste emne.

Man kunne ikke bare *tale* om tingene eller fortælle, hvad man havde oplevet. Fortalte jeg f.eks., hvor betaget jeg var af de utroligt farverige gevandter, som de afrikanske prinser, der læste på universitetet, havde på, så fnisede husmor ... Der var altid seksuelle undertoner, hvis samtalen drejede sig om noget positivt i forbindelse med mænd.

Måltiderne var en pine. Der var næsten ikke nogen af de retter, der blev serveret, jeg kunne lide. Jeg havde aldrig smagt oliven, fetaost, vindolmer eller fyldte tomater. Og hvad var nu det: Havde de puttet kanel i kødret-

ten?! I Danmark var der dengang næsten ingen etniske restauranter, og charterrejse til syden var der ikke tale om. Så alt var så nyt. Her lavede Sofia maden, under overinspektion af husets frue. Sofia var pige i huset. Jeg husker, hvor fascineret jeg blev af alle de smukke kvindenavne. Her kan man hedde: Dyd, Kærlighed, Visdom, Liv, Håb (Aretí, Agápi, Sofia, Zoí, Elpída).

Af Sofia, men også af husets frue, ja, af alle blev jeg nødet igen og igen og anede ikke, hvad jeg skulle stille op. Det hjalp ikke meget at sige nej tak. Retterne blev lagt på min tallerken, som skik er i Grækenland, og jeg, velopdragen som jeg var, slugte fetastykkerne hele, det samme med oliven og alt det andet. Blev spurgt, om jeg kunne lide den græske mad, og svarede høfligt ja. Jeg tog syv kilo på på et halvt år. Så flyttede jeg. Næste sommer skulle jeg hjem til Danmark. Jeg var nemlig i mellemtiden blevet kæreste med den mand, jeg så den første dag, jeg opholdt mig i Athen, så jeg måtte hjem for at arbejde og samle flere penge sammen for at rejse tilbage til Grækenland. Hvor var jeg dog trist i toget op gennem hele Jugoslavien, for dengang kørte man i tog til Danmark. Det tog to nætter og næsten tre dage. Efter Wien var man i Europa. Jeg mødte græske gæstearbejdere i toget, der havde taget vand med fra landsbyen for at koge bøunnerne i Tyskland. Bønnesuppen smagte ikke, som den skulle med det tyske vand, sagde de. Jeg mente nok, det var overdrevet, men det er ganske vist: Der er ingen, der skelner så godt mellem drikkevand fra forskellige kilder som grækerne. På færgen i Puttgarten var det første, jeg gjorde, at gå op i restauranten og købe mig et stort glas kold mælk. Rigtig mælk. Ikke det halvsure komælksjask, man kunne få dengang i Grækenland.

Året efter blev det universitetet i Thessaloniki. Jeg blev indskrevet som *akroátria* (tilhører), hvilket ville sige, at jeg ikke skulle til eksamen, bare lytte og lære. I auditoriet pirkede drengene til mig og grinede. Jeg var venlig og smilende, men lærte hurtigt ved at se på de græske piger at skruer det neutrale blik på. Og så skulle jeg bo sammen med min græske kæreste. Det var avanceret.

Kærester boede ikke sammen dengang. Han skulle læse arkitektur i Thessaloniki. Vi lejede et værelse i en lejlighed, hvor der kun var mandlige studerende. Jeg undrede mig meget over, at der var aftryk af skosåler på toiletsædet. Senere forstod jeg – efter at have gjort bekendtskab med de tyrkiske toiletter, som de hed. Altså et hul i gulvet ned til et afløb og i bedste fald en lille kumme omkring med rillede fodaftryk, så man stod fast, for ned i knæ skulle man. De fleste af de studerende kom fra landet, og det var den slags toiletter, de var vant til. Altså op og sidde på hug på toiletsædet! Sikkert meget hygiejnisk, men også meget besværligt. En dag, jeg kom tilbage fra universitetet, spærrede portneren vejen for mig. Jeg måtte ikke gå op i lejligheden, hvor vi boede sammen med andre studerende, for vi var jo ikke gift. Han lod mig ikke engang hente mine ting. Så flyttede vi.

Når jeg skulle til universitetet, valgte jeg at gå de små 15 stoppesteder, for der var altid en eller anden, der gramsede i bussen. Vi fik også besøg af en moster til min kæreste. Hun skulle se, om vi boede sammen. Hun sagde, at når jeg nu kom til Athen til jul, skulle jeg sige, at jeg *lige* var ankommet fra Danmark. Selvfølgelig kontrolspurgte hun mig, da vi kom til Athen efter nogle måneder, og jeg svarede højt og tydeligt: Joh, jeg var lige ankommet til Grækenland, var det ikke det, vi aftalte, at jeg skulle sige! Efter det blev der aldrig talt mere om den sag. Jeg har da fortrudt, at jeg var så næsvis, men jeg kom jo fra 60'ernes København, og nu skulle jeg bare vise dem, hvordan verden så ud! Det var nok mit første møde med de uendeligt mange ikke-sandheder og omskrivninger, man møder her i landet, hvor man aldrig siger ting direkte.

Jeg vidste ikke en pind om Grækenland. Der var ingen bøger at få, og selv om der var, havde jeg ikke råd til at købe dem. Det varede nogle år, inden kundskab om de historiske og sociale forhold havde lagret sig så meget, at jeg kunne bruge den til at analysere og forstå forholdene. Det var en politisk urolig tid. Folk var mistænksomme over for hinanden, og jeg lærte efterhånden

ikke at stille spørgsmål, for man fik ikke noget svar. I ethvert svar kunne der nemlig gemme sig en attitude eller en opfattelse, der kunne tolkes som en politisk meningstilkendegivelse. Folk var bange. De første tre år var besværlige, og egentlig ville jeg helst af alt hjem til Danmark. Det tredje år vendte det. Da fik jeg tårer i øjnene ved synet af de blå- og hvidstribede skildevagtshuse ved grænsebyen Gevgelija, når toget nåede grænsen mellem Jugoslavien og Grækenland. Endelig hjemme.

Jeg var landet i et græsk intellektuelt studentermiljø mellem meget politisk bevidste unge mennesker, mest arkitektstuderende. En gang imellem forsvandt en af dem i nogle dage for derefter at komme tilbage radbrækket og forslået efter at have været i behandling hos det græske sikkerhedspoliti. Det var skræmmende. Men der var ikke tale om organiseret modstand. Alle var så unge, og der var ikke noget, der hed fjumreår. De fleste, der kom ind på universitetet her ved første forsøg, var ikke mere end 17-18 år gamle. Mest af alt var de glade for endelig at være sluppet fri af de snærende familiebånd og skolernes jerngreb. De gik helt grassat i frihedsrus og uforpligtethed. Studenterværelset blev dog muget ud en gang imellem. Vasketøjet blev sendt hjem til mor med rutebilen og kom tilbage efter nogle dage, strøget og foldet upåklageligt, sammen med æsker med tærter, kager og hjemmebagt brød. Udmærkede måltider blev indtaget på billige madsteder. Med koldt vand til. Kaffe kunne man lave i lejlighedernes køkken på et lille bitte elektrisk apparat. Tyrkisk kaffe hed det dengang. Det var inden den tyrkiske invasion af Cypern, der fandt sted i 1974. De kvindelige studerende var altid villige til at lave kaffe og dermed indhøste taknemmelighed og komplimenter fra de mandlige studerende. Det var da sødt, men irriterende for mine ligestillingsfølsomme ører. Der var heller ikke noget, der hed IKEA, hvor man kunne få sig en billig reol, så vi gik på opdagelse i byens gader for at finde trækasser, som grønthandlerne havde smidt ud. De blev til reoler, borde, stole. Jeg husker også hele nætter, inden en ar-

kitetur opgave skulle afleveres, så samledes vennerne og byggede modeller og tegnede. Indimellem sov de på en frugtkasse med hovedet lænet op ad et varmeapparat eller lagde sig på det bare gulv.

En arkitektstuderende, Maria, fik hver uge tilsendt en stor kasse mandariner fra sin hjemø Chíos – kendt for sine mandarinplantager. Hendes mor ringede hver dag for at høre, om hun nu havde drukket sin daglige mælk. Maria havde i smug været i Athen for at gå op til adgangsprøven til Polyteknikum, og først da hun bestod, fortalte hun det til sin far. Han ville nemlig ikke have, at hun skulle studere. Det satte bare nykker i hovedet på pigerne, havde han sagt. Men han var så stolt af hende. Det minder mig dog om, at det gjorde indtryk på mig, at det ellers for det meste var mødrene, der var imod, at deres døtre skulle uddannes, ikke fædrene.

I 1972 tog jeg kørekort til motorcykel. Det foregik på Israels Plads i København. Uden for pladsen, på Vendersgade, holdt min græske kæreste med en Triumph Daytona 500 cc, som vi havde købt i Danmark for penge, vi havde tjent den sommer. Den skulle jeg køre til Grækenland. Min kæreste kunne godt køre den, men havde ikke kørekort. Vi skiftedes dog alligevel til at køre ned gennem Europa. Han kørte godt, og hvis ikke han havde vist mig den tillid at turde sidde bagpå, havde jeg aldrig lært at køre motorcykel. På den måde er jeg vokset sammen med Athens trafik. Vi følges ad. Jeg kører på de hvide streger, der skiller kørebanerne. Det er det sikreste. At tage kørekort til motorcykel er en af de bedste beslutninger, jeg har taget. Athen er en fantastisk by at køre i.

Det var dengang. Nu er alt meget anderledes. Og Athen er anderledes. Dengang blev jeg hevet frem i køen i banker og posthuse, fordi jeg som udlænding sandelig ikke skulle vente. Fattigdom og nøjsomhed efterfulgtes af nemt tjente penge. Den intensive frihedslængsel manifesteret i musikken, i sangene, i fællesskabet er nu overtaget af en mere kynisk jagt på penge og

forbrugsgoder godt hjulpet på vej af bankernes lokken med forbrugslån, lån til bil, lån til bolig. Den gamle generation, der havde oplevet krig, sult og politiske overgreb, ville skåne sine børn og give dem alt det, de ikke selv havde fået. Nu kører *reality shows* over skærmene i de små hjem. Afstanden mellem generationerne vokser. Anderledes kan det næppe være med en ungdomskultur, der tromler hen over gamle værdier som venskab, sammenhold og respekt.

Her er jeg så nu efter 45 år i Grækenland. I mit andet ægteskab og med tre voksne børn og to børnebørn. Folk i Danmark har sommetider spurgt mig, hvordan det er at være gift med en græker. Hvad vil de vide? Om man bliver lænket til komfuret? Om man er under tøflen i det lille hjem, om svigermor blander sig? I øvrigt er det godt lige at huske, at det er mødre og bedstemødre, der opdrager børnene, så hvis mændene ikke deltager i husarbejde, så er det ofte, fordi man ikke har villet lære dem det. Jeg har ikke haft den slags problemer.

Min første svigermor var moderne og tolerant, og min anden har jeg aldrig kendt. Jeg tror dog, jeg ville være kommet godt ud af det med hende. Hun var en kvinde forud for sin tid. Hun lod sig skille fra sin mand i borgerkrigens Grækenland og havde kæmpet for at holde liv i sig selv og sine tre børn under en meget vanskelig tid. Det ene døde af lungebetændelse. Hun var fra Smyrna, det nuværende Izmir. Havde altså tilhørt den græksprogede befolkning i Lilleasien. Hun må have været meget anderledes end de andre jævnaldrende piger, for min mand har fortalt mig, at hun hoppede op bag på hestesporvognene og kørte gratis ligesom drengene. Da katastrofen nærmede sig, og de paramilitære tyrkiske tropper drog ind i de græske landsbyer og ikke mindst Smyrna, satte ild til byen og myrdede den græske befolkning, svømmede hun ud til et flygtningeskib, der lå i havnen, og blev taget ombord.

I alle mine år i Grækenland har jeg hørt hjerteskrærende fortællinger om børn, der blev væk fra deres forældre, familiemedlemmer, der blev væk fra hinan-